

haqiqatdir. Sho'rlanishning keskin ortishi tufavli Orol dengizi tobora o'lik dengizga ayvlab bormoqda. Orol dengizi va Orol bo'vida suv havzalarda tarqalgan 28 tur baliqlardan 12 turi, jumladan Amudaryo

kurakburun. Orol mo'ylovkori yo'qolib ketayotgan va noyob turlarga kiritilgan.

Adabiyotlar

1. Yormatov G. Yo. va boshqalar. Hayot faoliyati xavfsizligi. -T.: «Aloqachi», 2009. 348- b.
2. Yormatov G. Yo. va boshqalar. Hayot faoliyati xavfsizligi. Oqiv qollanma. -T.: 2005.
3. Yoldosheva U. va boshqalar. Mehnatni muhofaza qilish. -T.: «Mehnat», 2005.
4. Nigmatov I., Tojiyev M.X., X. «Favqulogda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi» Darslik. -T.: Iqtisod-moliya. 2011. 260-b.
5. Михайлова Л.А. «Безопасность жизни деятельности» Санк-Петербург. «Питер» 2010.

REZYUME

Atrof-muhitni muhofazalash va tabiiy imkoniyatlardan ratsional foydalanish, atrof-muhitning ifloslantirilishiga barham berish, mamlakat barcha jamoatchiligini ekologik bilimlarga o'qitish va tarbiyalash.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается вопросам охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Автор статьи даёт рекомендации по устранению повреждений, а также развитию экологического образования и знаний.

SUMMARY

The article is devoted to the issues of environmental protection and rational use of natural resources. The author of the article gives recommendations on the elimination of damage and development of ecological education and knowledge.

ТАБИЙ ГЕОГРАФИЯ ДАРСЛАРИДА МАХАЛЛИЙ ГЕОГРАФИК ТУШУНЧАЛАРНИ ЎРГАТИШ ЙЎЛЛАРИ

Р.Т.Гаипова - доцент

Г.Б.Утепова – доцент

Ажинеъз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: кўргазмалилик, ўлкашунослик материаллари, педагогик технология, табиий география бошланғич курси, самарадорлик, тушунча, кўникма.

Ключевые слова: наглядность, краеведческие материалы, педагогические технологии, начальный курс физической географии, понятие, приспособление.

Key words: visuals, handouts, local geographic sources, pedagogical technologies, the primary course in geography, conception, adaptation.

Умумий ўрта таълим мактабларида ўқитилиши йўлга қўйилган фанлар орасида география ўзига хос мавқега эга. Хусусан, 5-синфда ўзлаштирилиши назарда тутилган табиий география бошланғич курси ўқувчиларга дастлабки географик билим асослари борасида маълумотлар бериб қолмай, балки уларда ўзлари туғилиб-ўсган юрт табиати, унинг ўзига хос географик хусусиятлари ҳақида тушунчалар бериш асосида ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашга хизмат қилади. Бу борадаги ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш таълим жараёнининг сифатини яхшилаш, янги педагогик технологияларни татбиқ этиш, шунингдек, ушбу жараёнда маҳаллий кўргазмали воситалардан мақсадга мувофиқ ва унумли фойдаланишни таъминлаш эҳтимоли.

Табиий география бошланғич курсини ўқитишда маҳаллий кўргазмали воситалардан фойдаланиш, биринчидан, географик тушунчаларнинг ўқувчилар томонидан кўргазмалилик асосида ўзлаштирилишини таъминлаш, иккинчидан, ўз Ватани билан яқиндан танишиш имконини яратди.

Ўқувчилар томонидан уларнинг эътиборига ҳавола этилаётган назарий маълумотларнинг етарли даражада қабул қилиниши, ангиланиши ҳамда улар ҳақидаги муайян тушунчаларнинг қарор топишига эришишда кўргазмали воситаларнинг аҳамияти ва роли бекиёсдир.

Географик тушунчалар кўлами жиҳатдан икки турга бўлинади:

1. Умумий тушунчалар
2. Хусусий тушунчалар

Умумий тушунчаларга алоҳида нарса ва ҳодисалар кирмасдан, балки бир хил ном билан аталувчи нарса ва ҳодисалар қиради. Масалан: денгиз, дарё, кўл, иқлим ва ҳоказо.

Хусусий тушунчалар яқка объект ва ҳодиса ҳақидаги географик ном билан аталувчи тушунча ҳисобланади. Масалан: «Қорақалпоғистоннинг иқлими», «Қорақалпоғистон тоғлари», «Қарақалпоғистон дарёлари» ва бошқалар.

Қорақалпоғистон Республикаси ер юзасининг текис бўлишига қарамастан, республика худуди табиий географик жиҳатдан 3 бўлимга бўлинади:

1. Амударё дельтаси
2. Қорақалпоғистон Қизилқуми
3. Устюрт платоси.

Улар табиий географик жиҳатдан ўсимлик дунёси, ҳайвонот дунёси ва тупроқлари бир-биридан ажиралаб туради. (1-жадвал)

Табиий география бошланғич курсидан айрим дарсларни бевосита мактаб ҳовлисида ёки унинг атрофида ўтказиш мақсадга мувофиқ. Қорақалпоғистон Республикасида бу борада қулай шарт-шароитлар мавжуд. Бу худудда тоғ ва текислик, дарё ва кўл, чўл ва тўқай бир-бири билан ёнма-ён жойлашган. Бинобарин, ўқув-билиш жараёнида жонли мушоҳададан абстракт тафаккурга ўтилиши учун қулай шароит мавжуд.

Дарс жараёнида географик тушунчалардан фойдаланиш қўйидаги ҳолатларнинг рўй беришини таъминлайди. Биринчидан, географик тушунчалар ўқувчиларда география дарсларига бўлган қизиқишни ҳосил қилади. Иккинчидан, улар томонидан географик тушунчаларнинг чуқур ўзлаштирилиши таъминланади. Учинчидан, ўқувчиларнинг тафаккури ривожланади, натижада ўзлаштирилган билим фаолият кўникмага айланади.

Умумий ўрта таълим мактабларининг фаолиятини кузатиш, шунингдек, тажриба ишларини олиб бориш жараёнида ижобий натижани бери. Бундай:

1) Қорақалпоғистон Республикаси худудидан учрайдиган тоғ жинслари, қазиб олинувчи фойдали қазилмалардан иборат коллекциялардан фойдаланиш;

2) Қорақалпоғистон Республикаси худудидан кенг тарқалган тупроқ намуналаридан фойдаланиш;

3) Турли табиий зоналар, уларнинг ўзига хос географик хусусиятларини ўрганиш жараёнида шу худудда ўсувчи ўсимликлардан тайёрланган гербарийлардан фойдаланиш;

4) Муайян худудда яшовчи ёввойи ёки уй ҳайвонларининг турли органларидан тайёрланган коллекциялар ёки тулуплардан фойдаланиш, шунингдек, ўқувчиларни маҳаллий ҳайвонлар билан бевосита таништириш.

Бу каби омиллар ўқувчиларда ўрганилаётган объект ёки ҳодиса ҳақида аниқ тасаввур ва тушунчаларни ҳосил қилиш учун қулай шароитни юзага келтиради. Маҳаллий кўргазмалилик воситалари ёрдамида ўқувчиларнинг жонли мушоҳадаси ҳақиқатини аниқ образларга таянган ҳолда тўғри англашларини таъминловчи имконият юзага келади. Ўқувчи ўз атрофидаги предмет ва ҳодисаларни бевосита кўради, кузатади, эшитида, демек, улар ҳақида осон ҳамда тўлиқ тасаввурга эга бўлади.

Ўлкашунослик материаллари ёрдамида умумий географик тушунчаларни шакллантиришнинг асосий йўли жонли мушоҳададан абстракт тафаккурга боришдир.

Географик тушунчаларнинг шаклланиши, яъни ўрганиладиган нарса, объект ва ҳодисаларнинг муҳим хусусиятлари ҳамда асосий белгиларининг ўқувчилар онгида акс этишида ўлкашунослик материаллари муҳим ўринни эгалдайди.

Ўқувчилар табиий география бошланғич курси асосларини ўрганиш жараёнида жуда кўп географик терминлар, топонимлар, шунингдек маҳаллий воситалар борасида аниқ тасаввур ва илмий тушунчаларга эга бўлиши лозимдир. Шу билан бирга ушбу фанни ўрганишда ўқувчиларда маҳаллий воситалар асосида уларнинг амалий кўникма ва малакаларини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Табиий география бошланғич курсини ўрганиш жараёнида умумий ўрта таълим мактабларининг 5-синф ўқувчилари асосан қуйидаги назарий билим ва амалий малакаларини ўзлаштирадilar:

1. Атмосфера, гидросфера, литосфера, уларни тадқиқ қилиш методлари ҳамда табиатнинг асосий компонентлари, уларнинг ўзаро боғланишлари ҳақида аниқ тасаввурларга эга бўладилар.

2. Ўзи яшаб турган жойнинг табиий шароити, чўноччи, рельефи, дарёлари, кўллари, иқлими, сувлари, табиат зоналари ҳақида тасаввур ва тушунчаларни ҳосил қилиш.

3. Маҳаллий кўргазмали воситалардан тоғ жинс коллекциялари, ўсимлик гербарийлари, тупроқ намуналари ва бошқа воситалар умумий географик тушунчалар ҳосил қилишга хизмат қилади.

4. Табиат объектлари ва ҳодисалари бевосита географик тасаввур ҳосил қилишда асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб, маҳаллий кўргазмали воситаларини тайёрлаш ва фойдаланиш учун уларни танлаш тамойилига ўқитувчи эътиборни қаратиши ҳамда ўрганилаётган мавзу учун

самарали бўлган маҳаллий кўргазмали воситаларни ўқувчилар билан ҳамкорликда ишласа самарали натижа беради.

География таълим самарадорлигини ошириш ва бу йўлда маҳаллий кўргазмали воситалардан фойдаланишда ўқитувчи қўйидаги шартларга мувофиқ фаолият юритиши лозим:

1. География ўқитувчиси ушбу фаннинг объекти ва предмети тўғрисида аниқ маълумотга эга бўлиши зарур.

2. Табиий география бошланғич курсида ўқитувчининг мазкур фаннинг йўналишлари ҳамда уларнинг максадларини билиши ўқув фаолиятини тўғри ташкил этилиши учун кафолат бўла олади.

3. Маҳаллий кўргазмали воситалар табиий объект, нарса ва ҳодисалар моҳиятини образли равишда очиб берилишини таъминлайди.

4. Ўқувчиларга Давлат таълим стандартлари ва педагогик технология асосида маҳаллий кўргазмали воситалар ёрдамида таълим-тарбия бериш таълим самарадорлигини таъминловчи энг мақбул йўл саналади.

5. Аини вақтда Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида фаолият олиб боровчи умумий ўрта таълим мактабларида табиий география таълимини ташкил этишда маҳаллий кўргазма воситаларидан фойдаланиш борасида ижобий тажрибалар ҳам кўзга ташланмоқда.

Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган умумий ўрта таълим мактабларида география таълимини ўқитишда маҳаллий кўргазмали воситалардан фойдаланиш маҳаллий воситаларнинг ўқувчилар томонидан географик билимларни пухта ўзлаштириш борасидаги имкониятлари, шунингдек, ушбу воситалардан дарсда ва дарсдан ташқари шароитда самарали қўллашга йўналтирилган ишларнинг натижасини инobatга олган ҳолда қўйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Ўқитувчи табиий география бошланғич курсини ўрганишда ҳар бир мавзунинг мазмунига мос маҳаллий кўргазмали воситалардан самарали фойдаланиш учун кўргазмалилик тамойилини яхши билиши;

2. Табиий география бошланғич курсида маҳаллий кўргазма воситаларнинг моҳиятининг мавзуларда ўрин олишига эришиши.

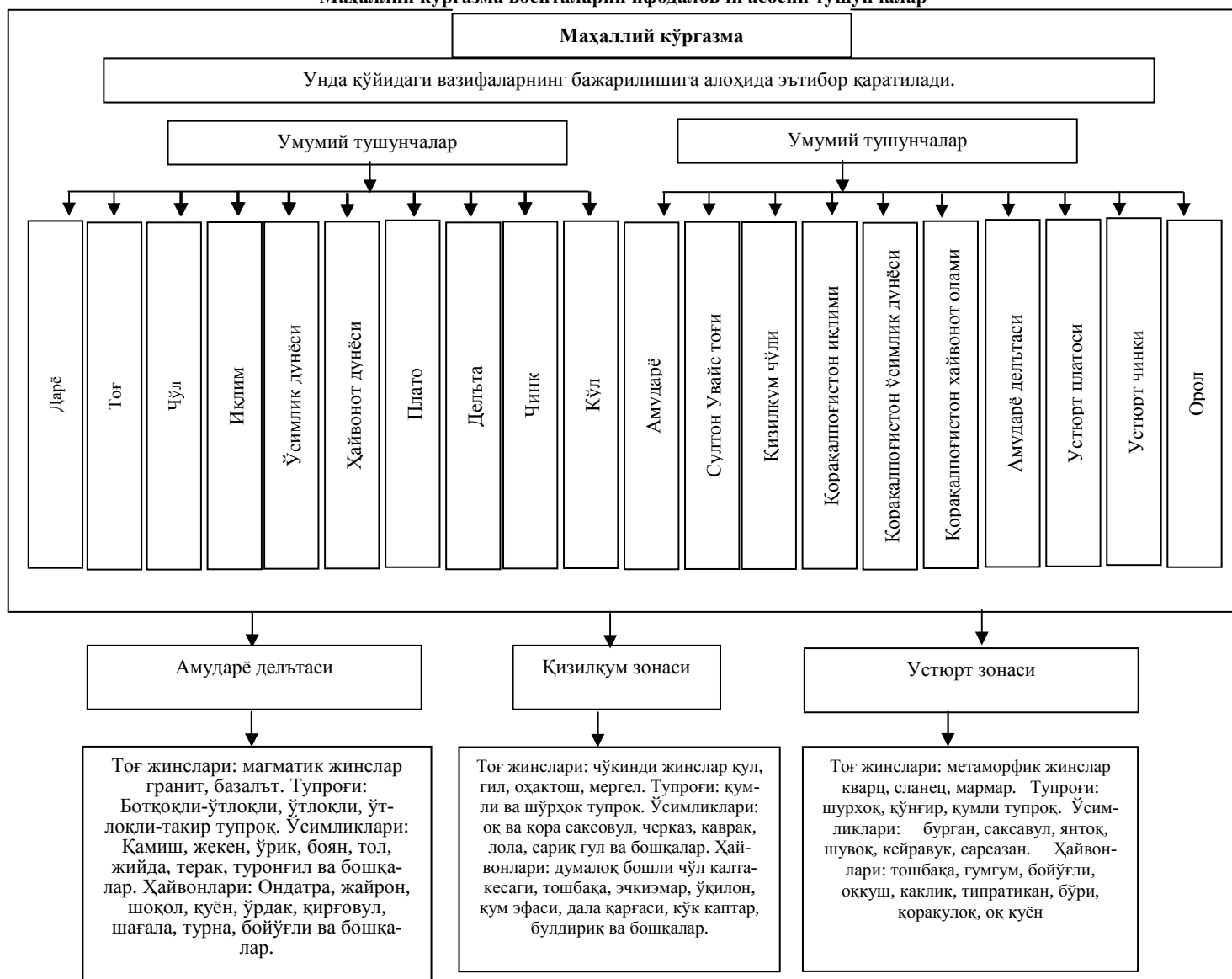
3. Дарс жараёнида ва экскурсиялар вақтида маҳаллий кўргазма воситалардан ўринли ва максадга мувофиқ фойдаланиш.

4. Табиий география бошланғич курсида ҳар бир дарсда янги педагогик технология асосида ўлакшунослик материалларидан фойдаланиш.

5. Ўқитувчи ўрганилаётган мавзу учун самарали бўлган маҳаллий кўргазмали воситаларни ўқувчилар билан ҳамкорликда ишласа самарали натижа беради.

1-расм

Маҳаллий кўргазма воситаларни фойдаловчи асосий тушунчалар

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада географик тушунчалар ва уларнинг умумий ва хусусий тушунчаларга бўлиниши тўғрисида, табиий география дарсларида кўргазма воситалар орқали тушунтиришнинг аҳамияти ҳақида фикрлар берилган. Шунингдек, республикаимизнинг Амударё дельтаси, Қорақалпоғистон Қизилқуми, Қорақалпоғистон Устюрти ва уларнинг ўсимлиги, хайвонот дунёси ва тупроғи бир-биридан ажиралиб туриши ҳақида сўз юритилади.